

رویکرد تحلیلی - تطبیقی معماری معابد زرتشتیان (نمونه موردی: معابد نیاسر، نگار، جولیان و قیفر)

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۲/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۱/۲۸

کد مقاله: ۵۱۹۹۴

ام البنین پورمیرزایی کاوه*^۱، فریما اصولی طالبش^۲،
پارمیس پوراسفندیاری^۳، یاسمین آشوری^۴

چکیده

دین، پیوند ناگسستنی خود را در همه اعصار با معماری بناها حفظ کرده و نمود آن در ابنیه مذهبی قابل رویت است. معابد زرتشتی نیز از این قاعده مستثنی نیستند و براساس تقدسات آئین موردنظر، عناصر کالبدی فضاهای آن شکل گرفته است. آتش از اهمیت و جایگاه خاصی برخوردار است و جزیی از عناصر چهارگانه عبادی زرتشتیان نظیر باد، خاک و آب است. معماری آتشکده‌های دوره ساسانی بنایی چهارضلعی همراه با گنبد بوده که به چهارطاقی نیز معروف هستند. معماری معابد زرتشتیان چه ویژگی‌هایی را در کالبد خود به نمایش می‌گذارند، مجهول اصلی پژوهش و دست‌یابی به آن، هدف آرمانی تحقیق پیش‌رو است. در تحقیق حاضر که به روش کیفی و رویکرد تفسیری-تاریخی انجام گرفته، چهار نمونه از آثار شاخص معابد زرتشتیان را مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دهد. گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و اسناد تاریخی می‌باشد. معابد زرتشتیان به عنوان یکی از مقدس‌ترین آثار معماری کشور همواره حائز اهمیت است؛ از این رو تجزیه و تحلیل کالبدی آن‌ها حائز اهمیت است. چگونگی شکل‌گیری چهارطاقی‌ها براساس باورهای دینی و پاسخ به نیازهای انسان عصر ساسانی، باعث ایجاد فضاهایی در مجاورت معابدی که کاربری عبادی داشتند، گردید و فضاهای خدماتی نظیر درمانگاه و آموزشگاه ساخته شد و نحوه جانمایی عرصه‌های فضایی را مشخص کرد. بررسی تاثیرات تقدسات دین زرتشت در محل قرارگیری آتشکده‌ها، فضاها و عناصر کالبدی مورد مطالعه قرار گرفت. نتایج تحقیق نشان می‌دهد که پیدایش آتشکده‌ها در ارتفاعات و در دل کوه‌ها و دشت‌ها بوده و سیر تکاملی آن در دوره ساسانیان به فرم چهارطاقی منتهی شده است و همچنین مصالح بوم‌آورد مانند ملات گچ، لاشه سنگ و نظیر آن‌ها مورد استفاده قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: معماری باستان، معابد، زرتشتیان، آتشکده، ساسانیان

۱- فارغ‌التحصیل کارشناسی مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب (o.pourmirzaei@gmail.com)

۲- دانشجوی کارشناسی مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

۳- دانشجوی کارشناسی مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

۴- دانشجوی کارشناسی مهندسی معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران غرب

شاكلة اصلی این پژوهش، از درهم تنیدگی دین و معماری نشئت می‌گیرد که همواره از طریقی در همه اعصار، پیوندشان را استحکام می‌بخشیدند. اصول آیینی زرتشتیان نظیر پندار نیک، گفتار نیک و کردار نیک تاثیر بسزایی در روند شکل‌گیری فضاهای عبادی (آتشکده‌ها) داشته‌اند. مطالعه معماری گذشتگان، روایت‌کننده فرهنگ و اعتقادات آن سرزمین بوده، که شکل و فرم سازه‌های معابد از تفکرات دینی و سنت دیرینه آنان بهره گرفته شده است. اکنون شناخت ماهیت معماری معابد زرتشتیان، که موضوع اصلی این پژوهش به شمار می‌رود؛ شامل شناخت فضاهای آیینی و کالبدی معابد است. لازمه شناسایی عناصر موجود در ساختار فضایی معابد، از تقدسات دینی به عاریت گرفته شده که هر معبد متشکل از چهار ستون، معروف به چهارطاقی، برگرفته از ۴ عنصر آب، باد، خاک و آتش می‌باشد. انتخاب کوه برای ساخت چهارطاقی، احتمالاً ریشه در رمزپردازی کوه در ادیان باستانی منطقه خاورمیانه دارد. در این ادیان، آسمان رمز جایگاه نور و عامل هستی‌بخش و منبع نزولات جوی بوده است. کوه نیز به سبب آنکه نزدیکترین نقطه به آسمان بوده، همواره علاوه بر جایگاه عملکردی خود دارای معانی رمزی بوده است. (داریوش، ۱۳۹۹). صاحب نظرانی همچون فلامکی و باستانی پاریزی، با تکیه بر مستندات تاریخی، چهارطاقی را فضایی مذهبی و شکل دگرگون شده ای از نیایشگاه‌های ادیان باستانی می‌دانند و حتی آن را به آیین کهن ایرانی، یعنی مهرپرستی ارتباط می‌دهند. (فلامکی، ۱۳۷۱؛ باستانی پاریزی، ۱۳۸۰). در ابتدا معابد به صورت غار، در کوه‌ها قرار داشتند؛ به مرور زمان، به صورت مستقل در غالب چهارطاقی در کوه‌ها هستایش یافتند؛ بدین ترتیب تبدیل به چهارطاقی نشانه در مسیرهای کوهستانی شدند، پس از آن به صورت مکانی مقدس داخل کوه و سپس تبدیل به آتشکده‌هایی بر بلندای کوه‌ها شده‌اند. در نهایت چهارطاقی‌ها به صورت آتشکده، چون عنصری مقدس داخل شهر ظاهر شدند. با توجه به موارد و مفاهیم ذکر شده و بهره‌گیری از مطالعات پیشین صورت گرفته، این پژوهش بر آن است که بررسی سیر تکامل ظهور آتشکده‌ها و ارزیابی پیدایش تدریجی عرصه‌های فضایی آن را مورد بازبینی قرار دهد و به تاثیر تقدسات دین بر معماری و سازه معابد زرتشتیان و همچنین نحوه جانمایی و به کار بردن مصالح بومی و شاخصه‌های معماری آن بپردازد.

۲- پیشینه پژوهش

با توجه به دیدگاه‌های متداول، اکثر پژوهش‌های صورت گرفته حول پیرامون معماری معابد زرتشتی، در غالب تاثیرات آیینی و حکمی بوده و تحقیقات عمده‌ای پیرامون تمامی وجوه آن صورت نگرفته و مقالاتی صرفاً با مضامین مفاهیم دینی و تاریخچه ظهور معابد مورد بررسی و تحقیق قرار گرفته است. به عنوان مثال در مقاله‌ای تحت عنوان «تأملی در حکمت معماری ایران قبل از اسلام» که توسط جمال‌الدین هنرور نوشته شده، به پیوند بین دین و حکمت پرداخته و عوامل و تاثیرات اندیشه‌های دینی بر شیوه‌های معماری ایران قبل از اسلام را بررسی می‌کند. بر اساس اظهارات سید یعقوب ذوالفقاری فر و زهره نادریان در مقاله با عنوان «بررسی عناصر معماری در آتشکده و مسجد در ایران باستان و دوران اسلامی» به بررسی تاثیر ورود دین اسلام به ایران و نحوه تغییر در آتشکده‌ها پرداخته و ویژگی‌های عناصر کالبدی و فضایی آتشکده و چگونگی تغییرات آن‌ها و تبدیل شدن آن‌ها به مسجد پرداخته است. بابک داریوش، آن اسگارد و سید امیر منصوری نیز در مقاله‌ای با مضمون «چارتاقتی، تداوم تقدس کوه در آیین‌ها، معماری و منظر ایران»، ریشه تقدس چارطاقی و جنبه‌های اسطوره‌ای و تقدس آن مانند زیگورات با کوه را بررسی می‌کند. در مقاله‌ای با عنوان «گونه‌شناسی معماری بناهای شاخص ایران در دوره ساسانی» توسط محمدحسین رستمی و ته‌مین‌ه روزی طلب به رشته تحریر درآمد، به مطالعه وضعیت معماری در دوره ساسانی پرداخته و معماری بناها و عناصر شاخص دوره ساسانیان و ویژگی آن‌ها را بررسی می‌کند. به نقل از پیمان سلیمانی در مقاله «شناخت و معرفی آتشکده نگار با نگرشی بر ساختار کالبدی چهارطاقیها»، به بررسی کلی ساختار کالبدی آتشکده‌ها، فضاهای تشکیل‌دهنده آن‌ها و بررسی چند نمونه آتشکده پرداخته است. در تمامی این مقالات فوق‌الذکر، معابد زرتشتی از حیث تاثیرات دین در جهان پیش از اسلام و چگونگی برگزاری مراسم آیینی و فضای تشکیل‌دهنده آتشکده‌ها پرداخته شده است؛ اما در هیچ‌کدام یک از این مقالات، به بررسی همه جانبه تاریخی، دینی، معماری و تاثیرات تقدسات آیین زرتشتیان بر روند پیدایش و تکامل چهارطاقی‌ها و ظهور آتشکده‌ها و تاثیر ویژگی‌های معماری ایرانی پیش از اسلام بر شکل‌گیری آتشکده‌ها توجه کمتری شده است که در پژوهش پیش رو به نگرش نوین و همه جانبه تمامی موارد ذکر شده به همراه بررسی و استخراج موارد گفته شده در نمونه موردی‌ها پرداخته می‌شود.

۳- روش پژوهش

با توجه به ماهیت موضوع، نسبت به رویکرد تحلیلی معماری معابد زرتشتیان در دوره ساسانیان و تطبیق تعدادی از معابد زرتشتی همان دوره، و تبیین ویژگی‌های مشترک آن‌ها و بررسی خصوصیات معماری ایرانی باستان و همچنین تاثیر اعتقادات آیین مورد نظر در شکل‌گیری فرم چهارطاقی‌ها، و در نهایت به فرم امروزی آتشکده، که شناخته شده ترین فرم آن‌ها است، می‌انجامد. روشی که در این پژوهش به کار گرفته شده، روش تحقیق کیفی (مجموعه فعالیت‌هایی چون مشاهده، مصاحبه، شرکت گسترده در

فعالیت‌های پژوهشی که هر کدام به نحوی محقق را در کسب از اطلاعات دسته اول درباره موضوع مورد تحقیق یاری می‌دهد) و همچنین روش تحقیق قیاسی (با هدفها و مفروضات شروع می‌شود، دو یا چند فرآیند را در قیاس با یکدیگر قرار می‌دهد و در نهایت راه صحیح عمل را نشان می‌دهد) می‌باشد. از سوی دیگر راهبرد تحقیق حاضر، تفسیری-تاریخی گونه‌ای از تحقیق تفسیری است با این تفاوت که موضوع آن در گذشته روی داده است، به همین سبب جهت پیشرفت پژوهش حاضر موثر بوده است؛ زیرا که اطلاعات معماری معابد زرتشتیان ایران باستان، در عصر ساسانیان را گردآوری کرده و مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌دهد. گردآوری داده‌ها در ابتدا به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد زیرا که باید اطلاعات اولیه مربوط به آیین زرتشت و شکل و فرم سازه‌ای آتشکده جمع‌آوری شود و همینطور با استفاده از اسناد و متون تاریخی نظیر مطالعه مقالات مرتبط، کتب تاریخی و آیینی زرتشتیان و شناخت نحوه ساخت و معماری معابد مورد استفاده قرار خواهد گرفت.

۴- مبانی نظری

۴-۱- دین و معماری

دین در گذشته، همواره بر زندگی و جامعه بشریت، غلبه داشت تا جایی که فرمانروایان، خود را نماینده خدا در روی زمین می‌پنداشتند و به همین دلیل، مردم نیز برای آنها احترام خاصی قائل بودند (میردانش، ۱۳۷۹: ۸). قبل از اسلام، حکمت، جزء لاینفک دین بوده و پیوندی تنگاتنگ و دوسویه بین حکمت و دین وجود داشته است، لذا قطع به یقین، حکمت معماری ایران قبل از اسلام، به شدت، متأثر از اعتقادات دینی است. به زعم بسیاری، پندار نیک، گفتار نیک، کردار نیک، خلاصه حکمت ایرانی در دوره قبل از اسلام است (هنرور، ۱۳۹۹).

۴-۲- تاثیر دین بر پیدایش معابد

معماری ایران قبل از اسلام، حدود ده هزار سال قدمت دارد. بدون شک، آبخورهای معماری ایران در طول تاریخ، اساطیر، اعتقادات دینی، حکمت، جغرافیا (اقلیم) و ادبیات بوده است. در ایران قبل از اسلام، اعتقادات دینی، در حکم ایده‌ای بوده که معماری، قالب و فرم آن، محسوب می‌شده است. در حقیقت در این دوره، معماری، زبان دین و اعتقادات دینی است (هنرور، ۱۳۹۹). از منظر دینی، عبادتگاه، لازمه و معرف هر دین و آیینی است. معماری عبادتگاه‌های مختلف نیز به نوعی معرف آن دین به شمار می‌آید (برهمند، ۱۳۹۰). در آیین زرتشت (دین ایرانیان باستان) نیز کوهستان مقدس بوده تا جایی که مورد ستایش و پرستش قرار می‌گیرد. در اوستا کتاب زرتشتیان آمده است: «ای هوم! میستایم ابرها و باران را که پیکر تو را بر چکاد کوه می‌رویاند. میستایم ستیغ کوهی را که تو بر آن رویدی» (دوستخواه، ۱۳۷۰: ۱۴۴).

زرتشتیان، اعمال عبادی خود را در بلندی‌ها و در فضاهای باز انجام می‌دادند، به همین دلیل، آثار معماری مرتبط با این آیین، بیشتر در بلندی‌ها و به صورت آتشکده می‌باشد (میردانش، ۱۳۹۸: ۱۲). معماری ایران قبل از اسلام، به اعتقاد بسیاری از محققین، فقط برگرفته از اعتقادات دینی نیست؛ بلکه تلفیق اعتقادات دینی با منطق ریاضی و هندسه است. در بررسی حکمت معماری ایران قبل از اسلام، نباید از این نکته غافل بمانیم که در دوره قبل از اسلام، ایران به عنوان یک امپراطوری و ابرقدرت، نیاز داشت که به عظمت، جلوه و شکوه بناهای حکومتی و مذهبی، اهمیت دهد چرا که معماری و تزئینات بناهای حکومتی و مذهبی به مقیاس قدرت و جلال امپراطوری‌ها تبدیل شده بود و این خود، کافی بود که باعث شود در ایران قبل از اسلام، بناهایی به وجود بیاید که هم‌اکنون، مردم جهان را به طرف خود جذب کند و تعجب همگان را برانگیزد که چگونه در آن دوره، بدون ابزارهای مدرن، این شگفتی‌ها، خلق شده است (هنرور، ۱۳۹۹).

۵- معماری باستان

هنر ایران باستان به ویژه در دوران هخامنشی و ساسانی بر پایه خدانشناسی، جهان‌شناسی و انسان‌شناسی زرتشتی شکل گرفته است و تکرار مضامین اوستایی در زندگی مردمی که تا مدت‌های طولانی این دین را نه به صورت مکتوب، بلکه شفاهی و تصویری حفظ نموده‌اند، سبب گردید تا هنر نوعی وسیله برای تبلیغ، نشر و انتقال این آیین باشد (برازنده حسینی، ۱۳۸۸).

۵-۱- عصر هخامنشی

در حدود ۵۶۰ سال ق.م امپراطوری بزرگ هخامنشیان به وجود آمد. نخستین پادشاه این امپراطوری، کوروش بود. هنر معماری در دوران پادشاهی کوروش و داریوش به اوج ترقی خود رسید. مهم‌ترین بناهای این دوران، کاخ‌های شاهی است (گیرشمن، ۱۳۷۲: ۲۳۲). اهورا مزدا، یگانه مورد پرستش پارسیان نبود. پارسیان، خورشید، زمین و نظیر این‌ها را پرستش می‌کردند. در حقیقت، همه قوای طبیعت، پرستیده می‌شدند (گیرشمن، ۱۳۷۲: ۱۷۲). «ایران عهد هخامنشی مملکتی نبود که بر بنیاد دین استوار باشد، آن

چنان که در روزگار ساسانیان بوده است» (سلیم، ۱۳۵۳: ۷۲) و این فقدان رسمیت دین در عدم تشکیل آتشکده‌ها بی‌تأثیر نبود. اما حضور به سزای اهورا مزدا را در همه‌ی شئون زندگی هخامنشیان می‌توان دید، تا حدی که داریوش برپاکردن کاخ در شوش را نیز از لطف او می‌داند و می‌گوید: «به لطف اهورامزدا، کاخی در شوش بپا کردم. باشد تا اهورامزدا مرا و پدر مرا و کشور مرا در برابر ناملايمات ایمن بدارد» (Kent, 1953, 144).

۵-۲- عصر ساسانی

تا قبل از ورود اسلام به ایران، ساسانیان بر این سرزمین حکومت می‌کردند. حکومت ساسانیان را دوره‌ی پارسیان باستان نیز می‌گویند. این سلسله بعد از عیلامیان چهارمین حکومت تاریخی ثبت شده است و از تاریخ ۲۲۴ تا ۶۵۱ میلادی حدود ۴۲۷ سال حکومت کردند. این حکومت توسط جد اردشیر پاپکان به نام ساسان پایه‌گذاری شد. پایتخت ایران در این دوره شهر تیسفون در نزدیکی عراق کنونی بوده است. دین آنها زرتشتی بوده است و اوج دین زرتشتی در این دوره تاریخی بوده است و از ادیان خدایپرستی محسوب می‌شود و عنصر پراهمیت آن آتش است (کریستین سن، ۱۳۸۷: ۷۹).

سلسله ساسانی آخرین حکومت پیش از اسلام در ایران بود، شروع حکومت ساسانیان در نزدیکی تخت جمشید بود. ساسانیان نیرویی پرقدرت و مرکزی را بنیان‌گذاری کردند و با تنظیم یک برنامه و سازمان کارآمد در امر آبیاری، شهرسازی، معماری و صنعتی کردن کشور، بسیار پیشرفت کردند. معماری طاق‌دار در دوره ساسانی تحول چشمگیری داشته است. همچنین در این دوره، شهرسازی طرح دایره‌ای شکل بسیار اهمیت داده می‌شد. معماری ساسانی، صرفاً معماری کاخ‌ها نیست. بعد از معماری کاخ‌ها، معماری خانه‌ها، آتشگاه‌ها و معابد، بیشترین آثار معماری به جای مانده از دوران ساسانی هستند. از آنجا که دین رسمی کشور در زمان ساسانیان دین زرتشتی بود، لذا برای آتش احترام خاصی قائل بودند و آنرا مقدس می‌شمردند و برای نگهداری و نگهداری از آتش، پرستشگاه یا جایگاه‌های مخصوصی می‌ساختند. آتش مقدس در این پرستشگاه‌ها طبق سنن مذهبی ساسانیان توسط کاهنان و پنهان از پرستش‌کنندگان عام حفاظت می‌شد که از آن، آتش‌های دیگری می‌افروختند و خارج از پرستشگاه درون چهارطاقی‌های باز در معرض دید و پرستش عموم قرار می‌دادند. چهارطاقی‌ها، بناهایی بودند که برای نگهداری و روشن نگه داشتن آتش ساخته می‌شدند و نقشه‌های چهارگوش داشته و سقف گنبدی شکلی روی آن‌ها قرار می‌گرفته است و چهار طرف آن دیوارهایی دارد که در وسط هر دیوار، درگاهی قوسی شکل تعبیه شده است (میردانش، ۱۳۷۹: ۶۶). قبل از ظهور مسیحیت و اسلام، در هر مجموعه‌ای، محلی را به عنوان معبد می‌ساختند (میردانش، ۱۳۹۸: ۱).

۶- پرستشگاه (معابد) زرتشتیان

۶-۱- زمان پدید آمدن معابد

از آنجا که هنر و معماری، تأثیرپذیری بالایی از ادیان را داشته‌اند و نیز ساختار کالبدی بناهای نیایشی بسیار متأثر از نوع آیین عبادی است که در آن‌ها برگزار می‌گردد، بنابراین تنوع ادیان به تنوع معماری بناهای مقدس، و سبک‌های گوناگون معماری-مذهبی منتهی می‌گردیده است (زندیه، ۱۳۹۸). برخی ایران‌شناسان شکل‌گیری و تأسیس آتشکده را به زمان هخامنشیان مربوط می‌دانند (اوشیدری، ۱۳۷۹: ۱۱۲). در اوستا نامی از آتشکده به میان نیامده است اما در کتاب وندیداد^۱، به معبد آتش اشاره دارد. اما تصریح به نام آتشکده در دوره ساسانیان بیشتر و شفاف‌تر صورت پذیرفته است که " کرتیر^۲ " در کتیبه خود^۳ به روشنی از آن نام می‌برد. برخی بر این باورند که بنای آتشکده‌ها واکنشی بود به ساخت و ساز معابد برای ایزدان گوناگون در دوره هخامنشیان و یا اینکه لااقل به تقلید از اقوام دیگر ساخته شد (کریستین سن، ۱۳۱۷: ۱۰۹).

۶-۲- چگونگی پیدایش معابد زرتشتیان

آتشکده‌های زرتشتی در شهرهای مختلف بیانگر توجه شاهان و زمامداران آن دوران به امور اعتقادی مردم نیز بوده و تأثیری که بر شکل‌گیری معماری شهرها داشته است، مؤید این موضوع است (زندیه، ۱۳۹۸). "آتشکده علامت اتحاد و یگانگی دین و دولت بود و نمونه (سمبل) دولت ساسانیان به شمار می‌رفت که با واسطه اتحاد با دیانت قوت گرفت". (کریستین سن، ۱۳۸۷: ۱۴۲).

۱- یکی از نسک‌های (کتاب) پنجگانه‌ی اوستای امروزی است و بیشتر به احکام فقهی (شامل مسائل بهداشتی و آیینی) می‌پردازد.
۲- از زمان اردشیر ساسانی به بعد موبدی زرتشتی به نام کرتیر بوده که در مدت سلطنت شش پادشاه (اردشیر تا نرسه) می‌زیسته است.
۳- کتیبه سه زبانی شاپور اول در کعبه زرتشت واقع در نقش رستم است که پس از سال ۲۵۷ و احتمالاً در ۲۶۲ میلادی نگاشته شده است.

در دوره زرتشتی با افزایش آتشکده‌ها، ایرانیان قدیم معابد و آتشکده‌های خود را بر بلندای کوه می‌ساختند و در آنجا که اثری از کوه نبود، آتشکده‌ها را بر فراز تپه‌ها بنا می‌کردند. باستانی پاریزی علت قرارگیری معابد ایرانی در کوه‌ها و قله‌های بلند و محفوظ را، به سبب حفاظت از حملات و غارت دانسته است (باستانی پاریزی، ۱۳۸۰).

۷- نظام معماری معابد زرتشتیان

۷-۱- تاثیر باورهای دینی بر شکل‌گیری آتشکده

برای شناخت آتشکده، ابتدا به معرفی عناصر عبادی آن پرداخته می‌شود. آتش مهمترین عنصر این آیین به شمار می‌رود؛ همان‌طور که در ادیان مختلف گرامی شمرده می‌شده است. به دیگر عناصر نیز به صورت مختصر اشاره خواهد شد. به نقل از سید یعقوب ذوالفقاری فر و زهره نادریان: «تا جایی که مشخص شده است، احترام به آتش به عنوان یکی از مظاهر خدای روشنایی و افروخته نگه داشتن آن و انجام مراسمی خاص در اطراف آن در معابدی به نام آتشکده مشخص‌ترین ویژگی آیین زردشت است. پس در واقع زردشتیان آتش را نمی‌پرستند و احترام به آتش و انجام مراسم در اطراف آن جزء شعائر آن محسوب می‌گردد. آتش در مذهب زرتشت نماد «اشه» (عشق و راستی و پاکی) است، چراکه آتش تنها ماده‌ایست که آلودگی را به خود نمی‌گیرد و همیشه و در همه حال به سوی بالا می‌رود و ماهیت اصلی خود را حفظ می‌کند و خود می‌سوزد و دیگران را گرما و نور می‌بخشد». در عرفان ایرانی نیز عشق به آتش تشبیه شده است. ایرانیان از روزگار باستان در کنار سه «آخشیج»^۱ (عنصر) دیگر «آب»، «خاک»، «هوا» و «آتش» را نیز گرامی می‌داشتند؛ به‌ویژه اینکه آتش را همچون موجود زنده ای می‌دانند که باید از او پرستاری کرد تا خاموش نگردد (ذوالفقاری فر، ۱۴۰۱). با این حال، باید در نظر داشته باشیم نیاکان ما گرچه آتش را گرامی داشتند، اما به آن جنبه‌ی خدایی نمی‌دادند، آنچنان که آگنی^۲ هندوها بود و درباره‌ی آن تصورات خارق‌العاده و ماوراء الطبیعی نداشتند و «مراد از روی آوردن به آتش، هیچ‌گاه پرستش آن نبوده، چنان که روی به محراب آوردن پرستش سنگ نیست» (آزاد، ۱۳۸۱: ۶-۵). عناصر دیگر نظیر آتشدان، آتشگاه و آتشکده به ترتیب به شرح زیر است:

ظرفی است که آتش را در آن نگهداری می‌کردند، «آتشدان» یا «مجمر» نام دارد. مجمر در اتاقی درونی و محراب مانند در آتشکده قرار داشت تا پرستار روحانی آن را از هرگونه آلودگی و ناپاکی مصون دارد (ملک زاده بیانی، ۱۳۵۱). آتشگاه، جایگاه درجه دوم آتش است و مکانی بوده است که برای آدای فرایض دینی در آن جمع می‌شدند و تنها مغان^۳، حق ورود به آتشکده اصلی را داشتند. کریستین سن می‌گوید: «آتش جاودان باید جایی داشته باشد؛ که از گزند زمان در امان و محفوظ بماند. و بدیهی است که در آنجا و یا در نزدیکی آن آتشکده‌ایی که دو آتشگاه از ملازمات آن بوده و آتش لازم برای انجام مراسم عمومی را از آنجا می‌آوردند» (کریستین سن، ۱۳۸۷: ۱۱۰). واژه آتشکده مرکب است از آتش+کده. جزء اخیر نیز مرکب است از کد+نسبت. کد از ریشه‌ی کنه‌ی اوستایی، و آن نیز از مصدر، کن به معنای کندن، مشتق شده است. این مکان مقدس که همواره آتش در آن به عنوان فروغ ایزدی، فروزان است و به معنای محل نگهداری آتش است، با واژه‌ی دیگری به نام آتشگاه نیز شناخته می‌شود (اوشیدری، ۱۳۸۶: ۶۲). «آتشکده یا آتشگاه یا آتشخانه، به معنای جایگاه روشن کردن آتش است و محلی است که زرتشتیان از آتش نگهداری می‌کنند» (معین، ۱۳۸۲: ۲۳).

۷-۲- شناخت معماری و ساختار فضایی و کالبدی آتشکده (چهارطاقی)

"عبادگاه زرتشتیان را «آتشکده» می‌گویند. این واژه در فارسی باستان نیامده است؛ اما در فارسی میانه به صورت ātaxs-kadag آمده است. آتشکده اولین پرستشگاه زرتشتیان است که آتش در جای خاص از آن قرار دارد و مهم‌ترین آیین‌های دینی در آن و در برابر آتش انجام می‌گیرد" (اصفهانی، ۱۳۶۷: ۳۶). به نقل از کریستین سن «معمولا آتشکده، عبارت است از بنای گنبددار (چهارطاق) بوده که ابنیه اضافی دیگر در گرد آن وجود داشت و غالبا دارای حیاط بوده است» (کریستین سن، ۱۳۸۷).

آتشکده، فضایی با کاربری آئینی و عبادی است. ساده‌ترین شکل آتشکده که به چهارطاقی معروف است، بنایی است با پلان چهارگوش با گنبدی قرارگرفته بر چهارطاق که آنها نیز بر چهار جرز تکیه دارند و با یک ورودی در هر طرف. این نوع سازه عموماً با مصالحی چون سنگ، کمتر با چینه و خشت و ملات ساروج یا گچ که بعضی اوقات همراه با شن و سنگ‌ریزه بوده و یا دارای اندودی از کاهگل یا گچ بر روی کار است، ساخته می‌شده است. معماری آتشکده‌های دوره ساسانیان به صورت یک بنای چهارضلعی گنبددار بوده است که آن را چهارستون نگاه می‌داشته‌اند؛ برخی از این گنبدها با آجر و ردیفی از سنگ بوده‌اند و بقایای

۱- چهار آخشیج، عناصر چهارگانه ارزشمند نزد زرتشتیان جهان، شامل آب، آتش، خاک و هوا می‌باشد.

۲- آگنی به معنای آتش در زبان هندی و هم‌چنین در زبان سانسکریت است.

۳- مغ یا مگ (جمع آن مغان و موگان) به معنی دانا، عالم، بزرگ، تنها لقب ثبت شده از روحانیان غرب ایران در دوره ماد، هخامنشی، اشکانی و ساسانی است. در دوره اشکانی و ساسانی مغ برای موبدان زرتشتی و میتراپی و بعضی دیگر ادیان دوران ساسانیان و هخامنشی به کار می‌رفت.

آن‌ها تا به امروز نیز وجود دارد. این بناها بنام چهارطاقی نیز معروف هستند. در سکه‌های شاپور اول آتشکده به صورت ستونی بزرگ و چهارضلعی ساخته شده است. شکل همه آتشکده‌ها در همه‌جا تقریباً یکسان بوده است (سلیمانی، ۱۳۹۴). "آرتور کریستینسن" در وصف آتشکده‌ها می‌گوید: «شکل همه آتشکده‌ها در همه‌جا تقریباً یکسان بوده است. آتشگاه در وسط آتشکده قرار داشته و هر آتشکده هشت درگاه و چند اتاق هشت ضلعی داشته است و نمونه آن بناها هم‌اکنون در شهر یزد آشکار است» (کریستین سن، ۱۳۱۷: ۱۰۲).

فضاهای تشکیل دهنده آتشکده‌ها بر ۳ قسم است. اولین حالت (أ) فضاهای آتشکده، نمایش پیدایش اولین آتشکده‌ها است که ساده‌ترین فرم چهارطاقی می‌باشد، دومین حالت (ب)، در تکامل فرم اولیه آتشکده‌ها، راهرویی پیرامون گنبدخانه ایجاد شد و در سومین حالت (پ)، فضایی به عنوان ورودی و انجام دیگر امور تعریف شده است. فضاهای تشکیل دهنده آتشکده‌ها به تفصیل در جدول زیر تهیه شده است:

جدول ۱: سیر تکمیلی الگو آتشکده‌ها

پلان	فضاهای تشکیل دهنده	
	پیدایش اولین آتشکده‌ها با فرم چهارطاقی، به شکل ساده و مسقف که متشکل از ۴ ستون، چهار طاق بر در روی ستون‌ها و اولین فرم‌های تبدیل پلان مربع به هشت ضلعی برای احداث گنبد ظهور (اولین گوشه‌سازی‌ها) (سلیمانی، ۱۳۹۴)	آ
	برای جلوگیری از تابش نور آفتاب به آتش، راهرویی گرداگرد گنبدخانه ایجاد شد که به انجام امور عبادی بپردازند	ب
	ایجاد فضایی به عنوان ورودی اصلی به بنا، برای نگهداری از ابزار مورد نیاز و انجام امور عبادی	پ

با وجود تمایزاتی که در معماری این نوع ابنیه‌ها رؤیت می‌شود، اما می‌توان گفت در این دوره هر آتشکده از چهارضلعی که در چهار ضلع آن چهار درگاه طاقدار وجود دارد، ساخته شده است که بر روی این فضای چهارضلعی گنبدی با نام چهارطاقی قرار گرفته و محل سوختن آتش مقدس نیز در وسط بنا تعبیه شده است (حاجی علی عسگر، ۱۳۹۲: ۲۸).

۳-۷- چهارطاقی

چهارطاقی را فضایی مذهبی و شکل دگرگون شده‌ای از نیایشگاه‌های ادیان باستانی می‌دانند و حتی آن را به آیین کهن ایرانی، مهرپرستی ربط می‌دهند (فلامکی، ۱۳۷۱: باستانی پاریزی، ۱۳۸۰). چهارطاقی را "چهار در" یا "چهار قاپو" و "چهار دروازه" نیز نامیده‌اند. (گدار، ۱۳۶۵: ۱۶). «هرودت» دربارهٔ نیایش کردن پارسیان در دورهٔ هخامنشیان می‌نویسد: «نیایش نه در عبادتگاه‌های بزرگ بلکه در فضای باز و بر روی کوه‌ها انجام می‌گرفت» (قرشی، ۱۳۸۹).

در دورهٔ ساسانی ترکیب معماری بناهای مذهبی چهار دهانه با گنبدخانه‌ای در میان، مرکزگرایی را به خوبی تداعی می‌کند. در طرح چهارطاقی‌ها، آتش مقدس در مرکز و زیر گنبدخانه افروخته می‌شد و طاق‌های باز آن امکان رؤیت آن را به ویژه در شب از چهار جهت فراهم می‌کرد (جودکی عزیز، ۱۳۹۳). چهارطاقی چهار پایه و ستون است در چهار کنج زمینه و قاعدهٔ مربعی که هر دو ستون، از بالا، با طاق و هلالی به یکدیگر متصل شده باشند و بر روی این ستون‌ها و طاق‌ها، قُبّه و گنبدی نهاده شده باشد (لغتنامهٔ دهخدا، ۱۳۷۷، ذیل مدخل «چهارطاقی»). همچنین رویکرد سنت‌گرایانه، چهارطاقی را شکلی قدسی می‌داند که ترکیب گنبد و مکعب، نمادی از آمیزش آسمان و زمین است و طرح چهارطاقی را متجسم‌ترین مظهر و تجلی آفریدگار می‌دانند که یادآور چهار عنصر، چهار جهت، چهار باد و چهار فصل است و جنبه‌هایی از زندگانی دنیوی را به عالم خیال عرضه می‌کنند (اردلان، ۱۳۷۹: ۷۵). از سوی دیگر، چهارطاقی عنصری پیشرفته در سازه محسوب می‌شود. ارتفاع، مرکزیت، عظمت گنبد، وسعت فضای بدون ستون و تزئینات آن از جمله ویژگی‌هایی هستند که چهارطاقی برای اعتلای فضای معماری ارائه کرده است. بویس معتقد است

«خصیصه عمده و ثابت در تمامی چهارطاقی‌ها، پلان مربع شکل با گنبدی برافراشته به کمک گوشواره است» (Boyce, 1975,)
(9).

۷-۴- محل استقرار آتشکده (چهارطاقی)

«الیاده» بر این باور است که علت به وجود آمدن آتشکده‌ها در کوه، تقدس کوه در آیین‌های باستانی است. او معتقد است کوه به دلیل اینکه نزدیک‌ترین نقطه به آسمان بوده، علاوه بر جایگاه عملکردی دارای معانی رمزی بوده است. وی ساخت بناهای مقدس همچون قربانگاه و آتشگاه را «بازسازی کوه کیهانی» و رمزی از مرکز عالم می‌داند و معتقد است شهرها و بناهای مقدس همواره در ترکیبی جاودانه با کوه بوده‌اند (الیاده، ۱۳۸۵). منصوری و جوادی معتقدند «ترکیب چهارطاقی و گنبد خود نمادی از کوه است... شاید بتوان احتمال داد فرم گنبد چهارطاقی برگرفته از فرم کوه باشد» (منصوری، ۱۳۹۸). محل آتشکده باید در مرتفع‌ترین و پاک‌ترین نقطه و مکان آتشگاه در نزدیکی رودخانه باشد. ممکن است انتخاب محل آتشگاه در مجاورت آب که آتشکده بستگی مخصوصی به آن دارد از لحاظ سهولت به دست آوردن آن باشد نه الزام مذهبی. با وجود اینکه «استرابان» می‌گوید: «ایرانی‌ها باشکوه‌ترین قربانی‌های خود را نسبت به آب و آتش به جا می‌آوردند» (ذوالفقاری فر، ۱۴۰۱).

براساس منابع مختلف، پیش از اسلام سه آتشکده بزرگ در ایران وجود داشته که هر سه بر بلندای کوه ساخته شده‌اند: آتشکده «فرنیغ» که آتش طبقه دانایان، پیشوایان و دبیران بوده و بنا بر منابع در کوه فرمند قرار داشته است؛ آتشکده «آذربزین» که آتش طبقه کشاورزان و برزیگران شمرده می‌شده و بر فراز کوه ریوند قرار داشته است؛ آتشکده «آذرگشسب» که آتش شاهان و بزرگان بوده و در کوه‌های آذربایجان (در منابع مختلف کوه‌های سیلان یا سهند) قرار داشته است (جعفری کمانگر، ۱۳۸۲).

۷-۵- کاربری آتشکده

آتشکده برای رفع نیاز عبادی انسان شکل گرفت. پارسیان بر بلندای کوه می‌رفتند و به مراسم قربانی و ستایش خدیان می‌پرداختند. اوشیدری بر این باور است: "آتشکده علاوه بر آن که محلی برای پرستش بوده کارکردهایی نیز داشته است؛ گاهی نقش محلی برای قضاوت داشته است و از آنجا که آتشکده زرتشتیان، ایزد مهر را مسئول رسیدگی به اعمال آدمی می‌دانند به آتشکده‌ها، دار یا در مهر نیز می‌گویند. در گذشته طبابت هم در انجام می‌گرفت. آتشکده‌ها به نوعی مدارس علمیه نیز بودند و دروس دینی در آنها تدریس می‌شده است. همچنین مجهز به یک کتابخانه بزرگ بود که برای مطالعه به آنجا می‌رفتند. علاوه بر تمامی این‌ها آتشکده‌ها محل نگهداری غنائم و هدایا و بیت‌المال و موقوفات نیز بوده است" (اوشیدری، ۱۳۷۹: ۱۲).

۸- شناخت ماهیت معماری ابنیه (به ویژه معابد)

برای شناخت هر چه بیشتر ماهیت معماری بناها، به ویژه معابد، به معرفی برخی ویژگی‌های معماری ایرانی پیش از اسلام پرداخته شده است.

۸-۱- بنیاد کردن ابنیه بر ارتفاعات تپه‌ها و صخره‌های طبیعی

بخشی از آثار برجای مانده از مادها، معماری صخره با دژهای استحکاماتی هستند. این گونه بناها عموماً بر روی ارتفاعات و صخره‌های طبیعی و یا گاهی بر روی خاکریزها و تپه‌های مصنوعی ایجاد می‌شده‌اند و بر گردگرد آن‌ها حداقل یک دیوار بلند و یا حصار متحدالمرکز بنا می‌شده است و مکمل این حصار یا دیوارها هم خندقی بوده که در کنار آن و دره رودخانه ایجاد شده است (انصاری، ۱۳۸۹: ۳۶). کاخ آپادانا در شوش (یاوری، ۱۳۸۸: ۶۲)، نمونه‌ای از این بناها است.

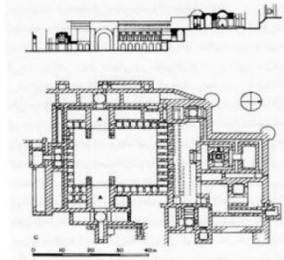
۸-۲- به‌کارگیری صفه و سکوی مسطح به عنوان بستر بنا

تمام محققان بر این واقعیت اذعان دارند که احداث صفه به عنوان بستر ساخت بناهای مهم از ویژگی‌های معماری ایران باستان است؛ به گونه‌ای که آن را از ویژگی‌های مهم شیوه معماری پارسی می‌دانند (رسولی، ۱۳۸۸: ۳۵؛ انصاری، ۱۳۸۹: ۵۴؛ میر لطفی، ۱۳۸۵: ۴۶؛ یاوری، ۱۳۸۸: ۵۵). اصولاً اکثر ساختمان‌های معظم ایرانی بر روی سکوی دست‌ساز برپا می‌شدند بدین معنی که نخست با محکم کردن و بالا آوردن زمین، محل مطمینی برای ساختمان کردن پدید می‌آوردند و سپس به عملیات ساختمانی می‌پرداختند (میرلطفی، ۱۳۸۵: ۶۳). صفه تخت جمشید به عنوان بزرگ‌ترین نمونه از بناهای با این ویژگی دارای ابعادی در حدود ۴۵۰×۳۰۰ متر و ارتفاع ۸ تا ۲۰ متر است (میرلطفی، ۱۳۸۵: ۵۰). صفه‌هایی نیز به صورت پله پله ساخته می‌شد (انصاری، ۱۳۸۹: ۴۴-۴۵)، مانند مجموعه عبادتگاه برده نشاند (محمدی فر، ۱۳۸۹: ۱۵۲ و ۱۵۳). سنت صفه‌سازی تا زمان ساسانیان نیز ادامه دارد.

کاخ مشهور ساسانی مشهور به ایوان مداین که به دستور شاپور اول در تیسفون بنا گردید، بر روی صفه‌ای ساخته شده است (میرلطیفی، ۱۳۸۵: ۶۳).

۸-۳- قرارگیری پرستشگاه‌ها و چهارطاقی آتشکده‌ها در اماکن بدون سقف و انجام مراسم مذهبی در هوای آزاد

در معماری ایران باستان و به منظور انجام آیین مذهبی دین زرتشت، اماکنی را برای افروختن آتش بنا می‌کردند که بدان آتشکده یا آتشگاه می‌گفتند. این بناها که عموماً با نام چهارطاقی شناخته می‌شد، سرپوشیده بود. اما در بلندی‌های بیرون از شهرها و در فضای باز ساخته می‌شدند (میرلطیفی، ۱۳۸۵: ۳۳). یکی از آثار مربوط به هخامنشیان «آشدهان‌های سنگی واقع در نقش رستم است ... در اطراف اطراف چنین چهارطاقی‌هایی قبل از اسلام، تشریفات مذهبی در هوای آزاد انجام می‌گرفته است» (میرلطیفی، ۱۳۸۵: ۴۶). از دیگر نمونه‌های این آتشکده‌ها در بناهای اشکانی می‌توان به کاخ شاهی کوه خواجه سیستان اشاره کرد (یاوری، ۱۳۸۸: ۸۵-۸۶) (شکل ۱).

تصویر شماره ۱: پلان و برش کاخ کوه خواجه، چهارطاقی آتشکده در ضلع شمالی و بر فراز تپه قرار گرفته است (مأخذ: Colledge 1977)

احداث آتشگاه‌های هوای آزاد در دوره ساسانیان رونق بیشتری یافت. به جهت رسمی شدن دین زرتشت و اهمیت بنای آتشکده‌ها، خاندان ساسانی که از آغاز نگرهبان آتش بودند، در ساخت و نگهداری آتشکده‌ها بسیار کوشش نمودند. «آتشکده‌های تاریخی که از این زمان به دست آمده‌اند تقریباً دارای پلان یکسان بوده و همگی در یک مربع محاط شده‌اند و روی چهار ستون از سنگ و گچ ساخته شده‌اند (میرلطیفی، ۱۳۸۵: ۵۷-۵۶). آتشکده‌های بنا شده بدین سیاق در دوران ساسانی عبارتند از آتشکده قصر شیرین، آتشکده حیدریه قزوین، چهارطاقی نیاسر کاشان، مصلا یزد، چهارطاقی نطنز، آتشکده آذرگشسب تحت سلیمان در تکاب آذربایجان، آتشکده آذربرزین مهر در ریوند خراسان و آتشکده آذر فرنبغ در کاریان فارس (انصاری، ۱۳۸۹: ۸۰).

۸-۴- محاصره حیاط وسیع توسط دیوار و ستون

ایجاد محیط‌های روباز در کنار پرستشگاه‌ها و اماکن دینی، لازمه برگزاری مراسم مذهبی در فضای باز است. لذا مشاهده می‌شود که سطوح صفه‌ها و بستر مسطح تپه‌هایی که خاستگاه معماری نمادین ایران باستان بوده با روش‌های گوناگون محصور گردیده و به صورت حیاطی مورد استفاده قرار می‌گرفته است. مثلاً در معماری هخامنشی «از آثار مذهبی محراب‌های بزرگ سنگی و محل‌هایی را میتوان ذکر کرد که به منظور پرستش اختصاص داشته و مسقف نیست» (میخائیلویچ دیاکونوف، ۱۳۸۳: ۱۳۶). مقبره اصلی مجموعه مذهبی سرخ کتل در میان حیاطی وسیع واقع شده است (محمدی‌فر، ۱۳۸۹: ۸۵).

۸-۵- دیوار چینی و زیرسازی اطراف صفه

بی‌شک احداث صفه‌های تخت نیاز به تسطیح و تثبیت تپه‌ها و سطوح شیب‌دار دارد. در آثار باقی مانده از برخی بناهای دوره‌های پارسی و پارتی خاکریزی و دیوارسازی اطراف ارتفاعات به دست آمده است. یکی از نمونه‌های آن، کاخ آپادانای شوش بر روی تپه آپادانا است که به دستور داریوش اول هخامنشی ساخته شد (یاوری، ۱۳۸۸: ۶۲).

۸-۶- پلکان دوطرفه ورودی به بنا

از آنجا که اکثر بناهای ایرانی بر صفه‌ها ساخته می‌شد، لازم بود تا پلکانی برای ورود به ساختمان تعبیه شود. در برخی از این بناها پلکان دو طرفه‌ای مشاهده می‌شود. مشهورترین آن در صفه تخت جمشید است که «برای صعود از صفه پلکان دو طرفه‌ای

مشمول بر یکصد و ده پله در هر طرف وجود دارد» (انصاری، ۱۳۸۹: ۵۰). پلکان دو طرفه در کاخ قصر شیرین نمونه‌ای دیگر از این مورد در دوره ساسانیان است (یاوری، ۱۳۸۸: ۹۷).

۸-۷- فرم مربع در پلان‌ها

آنچه به وفور در ایران پیش از اسلام ملاحظه می‌شود، تأکید بر فرم مربع در پلان‌های بناهای ساخته شده است. این فرم از کوچک‌ترین اجزای پلان چون چهارطاقی‌ها تا بخش‌های کلان هم‌چون کاخ‌ها و معابد بزرگ دیده می‌شود. اولین نمونه از بناهای مربعی شکل زیگورات چغازنبیل مربوط به دورهٔ عیلامیان است که ابعاد هر ضلع طبقهٔ نخست آن ۱۰۵/۲۰ متر است (یاوری، ۱۳۸۸: ۳۱). بناهای متعددی از دوران هخامنشیان با پلان مربع باقی مانده که از آن‌ها می‌توان به مقبره کمبوجیه (زندان سلیمان)، کعبه زرتشت و کاخ آپادانا اشاره نمود (میخائیلوویچ دیاکونوف، ۱۳۸۳: ۱۳۹). معبد آناهیتا بیشاپور که از آثار باقی‌مانده از سلسله ساسانیان است و دارای پلانی مربعی با اضلاع ۱۴ متر است (یاوری، ۱۳۸۸: ۹۶).

۸-۸- به‌کارگیری مصالح سنگ، خشت و گچ

از ویژگی‌های مشترک سبک‌های معماری پیش از اسلام به‌کارگیری دو مصالح بومی سنگ و خشت است. از آغاز شیوه پارتی مصالح گچ نیز به این مجموعه اضافه شد (رسولی، ۱۳۸۸: ۳۵ و ۴۸ و ۵۰). از این رو اشکانیان به طرز چشمگیری از گچ استفاده کرده‌اند (محمدی‌فر، ۱۳۸۹: ۱۶۲). مصالح سنگی به‌کاررفته در بناهای هخامنشی از نوع مرغوب سنگ بریده (تراش منظم) و سنگ‌ریزه و پاک تراش و سنگ‌های صیقلی است (انصاری، ۱۳۸۹: ۵۴). لکن در معماری پارتیان بیشتر از مصالح بوم‌آوردی چون سنگ لاشه، خشت خام و پخته استفاده شده است (یاوری، ۱۳۸۸: ۸۰). سایر آثار برجای مانده از هخامنشیان نیز حاوی مصالح سنگی تراشیده و بعضاً صیقلی شده‌اند؛ مانند پاسارگاد، آرامگاه کوروش کبیر، آرامگاه گور دختر، آپادانای شوش و کعبه زرتشت (حیدری، ۱۳۹۱) (تصویر ۲).

تصویر شماره ۲: صفا تل تخت پاسارگاد و کاربرد سنگ‌های پاک تراش در بدنه آن (مأخذ: GoogleEarth)

«در میان بقایای معماری از دوران ساسانیان نظیر کاخ‌ها و آتشکده‌ها، معلوم می‌شود که مصالح اصلی در ساختمان‌سازی این عهد از جمله قلوه‌سنگ، قطعات بزرگ سنگی (لاشه و تراشیده)، آجر پخته و خشت خام از عمده‌ترین مصالح ساختمانی این دوره شناخته شده‌اند» (انصاری، ۱۳۸۹: ۷۰). کاخ فیروزآباد فارس «در وسعتی به طول و عرض ۵۵ × ۱۰۴ متر و با استفاده از لاشه سنگ و ملات گچ ساخته شده است» (انصاری، ۱۳۸۹: ۷۲).

۹- نمونه موردی

۹-۱- آتشکده نیاسر

چهارطاقی نیاسر در حاشیه دشت کاشان و در دامنه رشته کوه کرکس، در بخش نیاسر شهرستان کاشان واقع شده است و بر فراز بستر صخره‌ای مشرف به شهر نیاسر ساخته شده است (رضایی نیا، ۱۳۹۶). برای ساخت چهارطاقی نیاسر از سنگ آهک و مات گچ استفاده شده است؛ به طوری که در بخش پایینی چهارطاقی تا ارتفاع ۲۰۰ سانتی‌متری از لاشه سنگ و در بخش فوقانی از سنگ‌های قواره شده و تراش‌خورده به شکل مکعب مستطیل استفاده شده است (هوف، ۱۳۹۲: ۵۸). پلان چهارطاقی نیاسر مشابه سایر چهارطاقی‌ها و از الگویی ثابت - اتاقی با چهار جرز و چهار ورودی و پوششی گنبددار بهره می‌برد (رضایی نیا، ۱۳۹۶).

۹-۲- آتشکده کوشک قیفر

آتشکده کوشک قیفر در ۲۵ کیلومتری شهر ملکشاهی واقع در استان ایلام، در بخش زرنه و در ساحل جنوبی رودخانه‌ای به نام گنگیر با فاصله تقریبی ۷۰۰ متر از آن رودخانه واقع شده است. این آتشکده که در سال ۱۳۴۹ توسط اندنبرگ، باستان‌شناس بلژیکی

کشف شد، وسط دشتی کوچک ساخته شده که احتمالاً در آن دشت منازل مسکونی اهالی این منطقه، یعنی جایی نزدیک به آتشکده قرار داشته و همچنین زمین‌های حاصلخیز و آبرفتی که در آنجا وجود دارد، مطابق با رسم معمول آن زمان همگی وقف آتشکده بوده است (ناصری، ۱۳۸۲). اطراف این بنا به وسیله حیاطی محصور بوده ولی اکنون به علت عوامل طبیعی و غیرطبیعی تخریب شده است. وجود حیاطی که آتشکده را محصور می‌کرده و البته سال‌هاست در اثر فرسایش و بی‌توجهی تخریب شده، همگی نشانگر سبک معماری دوره ساسانی است. آتشکده کوشک قیفر، دارای ملک‌شاهی مربع شکل به اندازه ۵ در ۵ متر و ارتفاع حدوداً ۱۰ متر می‌باشد. قطر دیوارهایش یک متر، دارای آتشدان و در قسمت فوقانی سوراخ‌هایی وجود دارد که برای خروج دود حاصل از سوخت آتش باشد (غیابی، ۱۴۰۰).

در این بناها لاشه سنگ‌هایی در اندازه‌های مختلف و بی‌شکل با نظم خاصی در کنار هم و به وسیله ملات گچ قرار داده شده‌اند (آزاد، ۱۳۸۴: ۲۲۰-۲۲۲). با شناختی که ما از معماری مذهبی دوره‌ی ساسانی داریم، مهم‌ترین شاخصه‌ی انتصاب چهارطاقی‌ها به آتشکده، وجود تالار طواف پیرامون این آثار است. چهارطاقی کوشک قیفر دارای تالار طواف مرکزی هست و اتاق‌های متعدد پیرامون این تالار مرکزی قرار داشته است؛ محل قرارگیری آتشدان، احتمالاً در همین تالار مرکزی بود. در آتشکده کوشک قیفر از ملات ساروج و گچ استفاده شده است. همچنین از ملات‌های آهکی نیز در ساخت آتشکده کوشک قیفر استفاده شده است. اهمیت این ملات در ساخت سازه‌های طاقی بیشتر به خاطر استفاده از آن در پایه‌ریزی پی‌ها می‌باشد. یکی از مهم‌ترین ملات‌های آهکی که کاربرد آن در بنای آتشکده کوشک قیفر مشهود می‌باشد، ملات ساروج است که اگر چه در اجرا مشکلاتی دارد، ولی دارای مقاومت نهایی قابل توجهی است (غیابی، ۱۴۰۰).

۹-۳- آتشکده نگار

این بنا در استان کرمان شهرستان بردسیر بخش مرکزی دهستان نگار قرار دارد. با توجه به نشانه‌ها و شواهد موجود در بنا می‌توان گفت که این بنا از ابتدا با هدف ساخت یک بنای نیایشگاهی احداث شده است. برخی از این نشانه‌ها عبارتند از: قرارگیری بنا در ارتفاع، وجود جایگاه آتش و فرم معماری چهارطاقی آن. بنای چهارطاقی بر روی بستر طبیعی موجود، که سنگی بوده برپا گردیده است. مصالح بنا، ترکیبی از لاشه سنگ با ملات قیرچارو ۱۰ می‌باشد (گچ هر چه در کوره حرارت ببیند سست‌تر و کم قدرت‌تر می‌شود، به همین دلیل در ملات قیرچارو از گچ نیم‌پخته نیمکوب استفاده می‌کردند) که به شکل بلوک‌های حجیم با اندودی از جنس گچ و خاک روی هم چیده شده‌اند و به خوبی قابل تشخیص بوده و دارای ضخامت متوسط ۷۰ سانتی‌متر می‌باشند. طول بنا ۱۱،۵۳ متر و عرض آن ۱۶،۴۱ متر می‌باشد. قرارگیری بنا نیز در راستای محور شمالی-جنوبی می‌باشد (سلیمانی، ۱۳۹۴).

۹-۴- آتشکده جولیان

بقایای شهر باستانی معروف به جولیان در بخش کوهستانی آبدانان و در دامنه جنوبی کبیرکوه واقع است. این اثر به عنوان یک اثر شاخص قابل توجه است. چهارطاقی بر روی یک پشته طبیعی ساخته شده است و اضلاع آن در جهات اربعه و در حدود ۱۵ درصد درجه انحراف نسبت به شمال دارد. پلان چهارطاقی جولیان، همانند چهارطاقی‌های عصر ساسانی از چهار پایه مکعب مستطیل و جدا از هم تشکیل شده است. متأسفانه به دلیل تخریب گسترده، اگرچه اثری از بقایای سقف بنا بر جای نمانده است. مصالح این بنا کاملاً از لاشه و قلوه سنگ غوطه‌ور در ملات گچ و بیشترین ارتفاع باقی‌مانده از دیوارهای بنا ۲،۳۰ متر است. برخلاف اغلب چهارطاقی‌ها که لاشه سنگ کار گذاشته نشده، بلکه تنها روی هم ریخته شده است، در این چهارطاقی هنگامی که نخستین رج را چیده‌اند، جداره بیرونی دیوار را برای ایجاد سطحی نسبتاً هموار اندود کرده و سپس رج بعدی را بر روی آن ایجاد کرده‌اند (محمدی‌فر، ۱۳۹۰). فضای داخلی این چهارطاقی بدون محاسبه فضاهای بین جرزها با پلان مربع شکل به ابعاد ۶×۶ متر است و با احتساب دیوار طواف ابعاد این چهارطاقی به حدود ۱۴،۵×۱۴،۵ متر می‌رسد. قطر جرزها حدود ۲ متر و قطر دیوار دالان طواف ۵/۱ متر است (محمدی‌فر، ۱۳۸۰).

۱۰- نتیجه گیری

در باب اهمیت تقدسات زرتشتیان، آتش که از دیگر عناصر مهم آنان به شمار می‌رفته است؛ بدین گونه ابنیه مذهبی فراوانی هستایش یافته که تمامی وجوه بناها از جمله معابد، نمایانگر هنر فاخته ایرانیان باستان در به‌کارگیری عناصر طبیعی به همراه تقدسات آیین خویش، هنرنمایی کرده که مطالعه آثارشان تاکنون، حائز اهمیت می‌باشد. براساس تحقیقات انجام شده، محل عبادت،

۱- به جای ملات ماسه و سیمان امروزی به‌کار میرفته و از ترکیب شیرآهک+گل رس خالص+گچ نیم‌پخته نیم‌کوب+ماسه دست ساز از شکر سنگ.

ابتدا به شکل فضاهایی بسته و در ارتفاعات میان کوه‌ها بنا می‌شده است و سیر پیشرفت و تکامل معماری و فرم آتشکده‌ها در دوره‌های بعد، خصوصا در عصر ساسانیان از طریق الگوهای بررسی شده در نمونه‌های موردی مشهود است. ابتدا نیایشگاه‌ها در فضای باز بوده که بعدها، استفاده از مفهوم چهار آخسیج (عناصر مقدس چهارگانه زرتشتیان، نظیر آب، باد، خاک و آتش)، فرم چهارطاقی متشکل از چهار ستون پدید آمده است که هر ستون نماینده یکی از این عناصر می‌باشد. اولین فرم آتشکده‌ها مربعی شکل، ساده، مسقف و با چهار ستون پدیدار شد و در ادامه راهرویی جهت جلوگیری از تابش آفتاب به آتش در آتشکده اضافه شد و در نهایت فضایی به عنوان ورودی اصلی ایجاد شد که به انجام امور آیینشان بپردازند و از ابزارشان نگهداری کنند.

ساسانیان، در تکمیل و تکوین دوره‌های ماقبل خود، شیوه‌هایی در ساخت ابنیه ایجاد کردند که از اهمیت خاصی برخوردار است. آتشکده‌ها از آثار مذهبی به جا مانده از عصر ساسانیان هستند که اهمیت مطالعه آن، در شناخت و شناسایی عناصر و ماهیت معماری آن دوره موثر می‌باشد. در ادامه، به مطالعه عناصر و کالبد معماری چهار عبادتگاه زرتشتیان (معابد نیاسر، قیفر، نگار و جولیان) پرداخته می‌شود. تمامی عبادتگاه‌های بررسی شده، متعلق به دوره ساسانیان می‌باشند و روند استفاده از مصالح بومی، الگوی سازه و نظیر این‌ها، در جدول شماره ۲، مورد مطالعه و ارزیابی قرار گرفته است:

جدول ۲: تطبیق نمونه موردی‌ها

آتشکده	موقعیت جغرافیایی	پلان	نما	مصالح	محل ساخت	عرصه‌های فضایی
۱ نیاسر	استان اصفهان، شهرستان کاشان			سنگ آهک با ملات گچ- لاشه سنگ	در حاشیه دشت و بر فراز بستر صخره‌های	اتاقی با چهار جزر و چهار ورودی و پوششی گنبددار
۲ قیفر	شهرستان ملکشاهی، غرب استان ایلام			ملات آهکی که یکی از مهم‌ترین آن، ملات ساروج بوده است، ملات گچ، سنگ	در وسط دشتی کوچک	چهار طاقی کوشک قیفر دارای تالار طواف مرکزی هست و اتاق‌های متعدد پیرامون این تالار مرکزی قرار داشته است.
۳ نگار	استان کرمان، شهرستان بردسیر			سنگ لاشه و ملات گچ و خاک	قرارگیری در ارتفاعات و بر روی بستر طبیعی سنگی	چهارطاقی محصور شده با یک راهروی پیرامونی و دوم یک اتاق مستطیل شکل
۴ جولیان	در بخش کوهستانی آبدانان، استان ایلام			لاشه و قلوه سنگ غوطه‌ور در ملات گچ	بر روی یک پشته طبیعی	آتشکده‌ای با دالان طواف در اطراف است که پیرامون آن، راهروهایی وجود دارد.

در دستیابی به سوالات تحقیق، با توجه به تطبیق نمونه موردی‌های بررسی شده که نمایانگر روند کامل شدن فرم و ساختار فضایی آتشکده می‌باشد، همگی دارای فرمی مربع شکل می‌باشند. همه آتشکده‌های بررسی شده در عصر ساسانیان، کاربری عبادی داشته و تزیینات تنها در آتشکده نیاسر (گچ بری‌های ظریف در زیر طاق‌بندی درگاه‌ها) مشاهده می‌شود. استفاده از مصالح بوم‌آورد نظیر گچ، لاشه و قلوه سنگ از ویژگی‌های شاخص این دوره می‌باشد.

نتیجه ارزیابی ویژگی‌های معماری ایران پیش از اسلام، نظیر بنیاد کردن ابنیه بر ارتفاعات تپه‌ها و صخره‌های طبیعی، به‌کارگیری صفا و سکوی مسطح به عنوان بستر بنا، محاصره حیاط وسیع توسط دیوار و ستون، فرم مربع در پلان‌ها و به‌کارگیری مصالح سنگ، خشت و گچ، در شکل‌گیری ماهیت معماری معابد زرتشتیان تأثیرگذار بوده و از اهمیت خاصی برخوردار است و بر

اساس مطالعات صورت گرفته، معماری آتشکده‌های زرتشتیان از تمام وجوه، مورد بررسی قرار گرفت و می‌توان گفت به رسمیت شناختن دین در دوره ساسانیان باعث ایجاد تحولاتی پیرامون گسترش معابد زرتشتیان گردید.

منابع

۱. آزاد، میترا و مجتبی انصاری، (۱۳۸۱)، «بناهای مذهبی ایران باستان (پیش از اسلام)» (از مجموعه مقالات نخستین همایش ملی ایران شناسی - ۳۷ تا ۳۰ خرداد ۸۱ - هنر و باستان شناسی)، ج ۱، چ ۱، تهران: انتشارات بنیاد ایران‌شناسی.
۲. آزاد، میترا، (۱۳۸۴)، «بررسی تحول بناهای مذهبی دوره‌ی ساسانی به بناهای مذهبی قرون اولیه اسلامی»، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۳. انصاری، جمال، (۱۳۸۹)، «هنر و معماری ایران، آشنایی با هنرها و پدیده‌های معماری ایران»، تهران: انتشارات سیحان نور.
۴. اردلان، نادر، لاله بختیار، (۱۳۷۹)، «حس وحدت؛ سنت عرفانی در معماری ایران»، ترجمه حمید شاهرخ، تهران: نشر خاک.
۵. اصفهانی، حمزه بن حسن، (۱۳۶۷)، «تاریخ پادشاهان - تاریخ سنی ملوک الارض الانبیاء»، ترجمه دکتر جعفرشفا، چاپ دوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۶. اوشیدری، جهانگیر، (۱۳۷۹)، «نور - آتش و آتشکده در آیین زرتشت»، چاپ دوم، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۷. اوشیدری، جهانگیر، (۱۳۸۶)، «دانشنامه مزدیسنا، چ ۴، تهران، نشر مرکز.
۸. الباده، م پرچا، (۱۳۸۵)، «رساله در تاریخ ادیان»، ترجمه جلال ستاری، چاپ سوم، تهران: انتشارات سروش.
۹. باستانی پاریزی، محمد ابراهیم، (۱۳۸۰)، «خاتون هفت قلعه»، تهران: روزبهان.
۱۰. برازنده حسینی، مهتاب، (۱۳۸۸)، «پایان نامه کارشناسی ارشد پژوهش هنر»، به راهنمایی دکتر ابوالقاسم دادور و مشاوره خانم دکتر فاطمه کاتب، دانشگاه الزهراء، تهران.
۱۱. برهمند، غلامرضا، مریم صباحی فر، (۱۳۹۰)، «روند شکل‌گیری و دگرگونی آتشکده در ایران از دیر زمان تا فرجام روزگار پارتیان»، فصلنامه‌ی علمی - پژوهشی مسکویه، سال ۶، شماره ۱۸، پاییز ۱۳۹۰.
۱۲. جودکی عزیززی، اسدالله، سید رسول موسوی حاجی و رضا مهرآفرین، (۱۳۹۳)، «گونه‌شناسی الگوی چهارصفه در معماری ایرانی و سیر تحول آن»، پژوهش‌های معماری اسلامی، ۲ (۴)، صص ۶۴-۸۶.
۱۳. جعفری کمانگر، فاطمه و محمود مدبری، (۱۳۸۲)، «کوه و تجلی آن در شاهنامه فردوسی»، پژوهش‌های ادبی، (۲)، صص ۶۳ - ۷۲.
۱۴. حاجی علی عسگر، ندا و کورش مومنی، (۱۳۹۲)، «تجلی عدد چهار در طرح معماری آتشکده‌های ایران»، معماری و شهرسازی آرمان شهر، شماره ۲۱، صص ۲۳ - ۳۸.
۱۵. حیدری، علی اکبر، (۱۳۹۱)، «تحلیل فضایی معماری معبد آناهیتا کنگاور»، فصلنامه علمی - پژوهشی مطالعات شهر ایرانی اسلامی، شماره هفتم، بهار ۱۳۹۱.
۱۶. داریوش، بابک، آن اسگارد و سید امیرمنصوری، (۱۳۹۹). «چارتاکی، تداوم تقدس کوه در آیین‌ها، معماری و منظر ایران». مجله منظر، ۱۲ (۵۳)، صص ۶۴ - ۷۳، زمستان ۱۳۹۹.
۱۷. دوستخواه، جلیل، (۱۳۷۰)، «اوستا: کهن‌ترین سرودها و متن‌های ایرانی»، تهران: نشر مروارید.
۱۸. ذوالفقاری فر، سید یعقوب، زهره نادریان، (۱۴۰۱)، «بررسی عناصر معماری در آتشکده و مسجد در ایران باستان و دوران اسلامی»، فصلنامه علوم زیست محیطی و دانش جغرافیا، دوره ۱، شماره ۱، زمستان ۱۴۰۱.
۱۹. رسولی، هوشنگ، (۱۳۸۸)، «تاریخچه و شیوه‌های معماری در ایران»، تهران: نشر پشتون.
۲۰. رضائی نیا، عباسعلی، (۱۳۹۶)، «ملاحظات درباره‌ی ساختار معماری و کاربری چهارطاقی نیاسر»، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران، دوره هشتم، شماره ۱۷، صص ۱۴۱-۱۶۰، تابستان ۱۳۹۷.
۲۱. زندیه، مهدی، (۱۳۹۸)، «تأثیر دین بر گسترش معماری در ایران و جهان»، پژوهش‌های علم و دین، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی دوفصل‌نامه علمی - پژوهشی، سال دهم، شماره اول، صص ۱۸۷-۲۰۳، بهار و تابستان ۱۳۹۸.
۲۲. سلیمانی، پیمان، (۱۳۹۴)، «شناخت و معرفی آتشکده نگار با نگرشی بر ساختار کالبدی چهارطاقی‌ها»، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در مهندسی، علوم و تکنولوژی، اسفند ۱۳۹۴.
۲۳. سلیم، غلامرضا، (۱۳۵۳)، «دینداری و جهاننداری شاهنشاهان هخامنشی»، از مجموعه سخنرانی‌های سومین اجلاس کنگره تاریخ و فرهنگ ایران، تهران: نشر اداره کل نگارش وزارت فرهنگ و هنر، صص ۶۷-۷۳.

۲۴. غیابی، محمدمسعود، (۱۴۰۰)، «بررسی شیوه های ساخت سازه های گنبدی با مصالح پایدار در معماری دوره ساسانی (نمونه موردی: آتشکده کوشک قیفر)»، نشریه اختصاصی معماری و شهرسازی ایران (معماری شناسی)، سال سوم، شماره ۱۸، بهار ۱۴۰۰.
۲۵. فلامکی، محمدمنصور، (۱۳۷۱)، «شکل گیری معماری در تجارب ایران و غرب»، تهران: نشر فضا.
۲۶. قرشی، امان الله، (۱۳۸۹)، «آب و کوه در اساطیر هند و ایرانی»، تهران: هرمس.
۲۷. کریستین سن، آرتور، (۱۳۸۷)، «ایران در زمان ساسانیان»، ترجمه رشید یاسمی، چاپ ششم، تهران: انتشارات سمیر.
۲۸. کریستین سن، آرتور، (۱۳۱۷)، «ایران در زمان ساسانیان»، ترجمه رشید یاسمی، تهران: انتشارات صدای معاصر.
۲۹. گذار، آندره، یدا گذار و ماکسیم سیرو، (۱۳۶۵)، «آثار ایران»، ترجمه سروقد مقدم، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی.
۳۰. گیرشمن، رومن، (۱۳۷۲)، «ایران از آغاز تا اسلام»، ترجمه محمد معین، چاپ نهم، انتشارات علمی و فرهنگی.
۳۱. لغت نامه دهخدا، (۱۳۷۷)، علی اکبر دهخدا زیر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، چاپ دوم، تهران: دانشگاه تهران.
۳۲. محمدی فر، یعقوب، عباس مترجم، (۱۳۹۰)، «جولیان: آتشکده نویافته ساسانی درآبدانان ایلام»، فصلنامه علمی-پژوهشی باغ نظر، مرکز پژوهشی هنر معماری و شهرسازی نظر، شماره ۱۹، سال هشتم، صص ۷۷-۸۸، زمستان ۱۳۹۰.
۳۳. محمدی فر، یعقوب، عباس مترجم، (۱۳۸۰)، «گزارش بررسی و شناسایی باستان شناسی شهرستان آبدانان»، آرشیو سازمان میراث فرهنگی صنایع دستی و گردشگری استان ایلام (منتشر نشده).
۳۴. محمدی فر، یعقوب، (۱۳۸۹)، «باستان شناسی و هنر اشکانی»، تهران: انتشارات سمت (سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها).
۳۵. میردانش، سید مهدی، ویدا تقوایی، (۱۳۷۹)، «تاریخ معماری قبل از اسلام»، چاپ و نشر کتاب های درسی.
۳۶. میردانش، سید مهدی، جمال الدین هنرور، (۱۳۹۸)، «معماری از آغاز تا مدرنیسم»، چاپ اول، انتشارات رهروان پوش.
۳۷. معین، محمد، (۱۳۸۲)، فرهنگ معین، ۴ جلد، چاپ اول، تهران: انتشارات زرین.
۳۸. میرلطیفی، سید جلال، (۱۳۸۵)، «آشنایی با معماری ایران: شیوه پارتی و پارسی و سازه های طاقی»، تهران: انتشارات قاضی.
۳۹. میخائیلوویچ دیاکونوف، (۱۳۸۳)، «تاریخ ایران باستان»، ترجمه روحی ارباب، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
۴۰. ملک زاده بیانی، بانو، (۱۳۵۱)، «پژوهشی درباره سکه ها و نقوش و نقوش برجسته شاپور اول»، مجله بررسی های تاریخی، سال هفتم، شماره ۲.
۴۱. منصوری، سیدامیر، شهره جوادی، (۱۳۹۸)، «سه گانه منظر ایرانی»، تهران: پژوهشکده نظر.
۴۲. ناصری، علیرضا، (۱۳۸۲)، «معرفی طاق شیرین و فرهاد و آتشکده کوشک قیفر»، فرهنگ ایلام، (۱۵)، صص ۳۷-۳۴.
۴۳. هوف، دیتريش، (۱۳۹۲)، «شکل گیری ایدئولوژی دولت ساسانی»، ساسانیان، ویراسته و ستا سرخوش کرتیس و سارا استوارت، ترجمه کاظم فیروزمند، تهران: نشر مرکز، صص ۷۵-۴۰.
۴۴. هنرور، جمال الدین، (۱۳۹۹)، «تأملی در حکمت معماری ایران قبل از اسلام»، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی پرتال جامع علوم انسانی، معماری شناسی، نشریه اختصاصی معماری و شهرسازی ایران، سال سوم، شماره ۱۶، پاییز ۱۳۹۹.
۴۵. یآوری، حسین، (۱۳۸۸)، «سیری در هنر و معماری ایران»، تهران: انتشارات سیمای دانش.
46. Boyce, M. (1975). Review: on the Zoroastrian temple cult of fire. Journal of the American oriental Society, 95(3), 454-465.
47. Kent, Ronald Grubb, Old Persian: American Oriental Series, Volume 33, editors: James B. Pritchard, American Oriental Society, New haven, Connecticut, 1953.

Analytical - comparative approach to the architecture of Zoroastrian temples (Case studies: Niyasar, Negar, Julian, and Kheifar temples)

Omolbanin Pourmirzaei Kaveh^{1*}, Farima Osouli Talesh²,
Parmis Pouresfandiari³, Yasamin Ashouri⁴

Abstract

Religion has always been closely linked with architecture, and this is evident in religious buildings. Zoroastrian temples are no exception, and their physical elements are based on the sanctities of the religion. Fire is particularly significant and is one of the four divine elements of the Zoroastrians, along with wind, earth, and water. During the Sasanian period, the architecture of the fire temples consisted of a four-sided structure with a dome, also known as a "chahartaqi." The architectural features of Zoroastrian temples display specific characteristics in their structure, which is the ultimate goal of future research. This present study analyzed four examples of prominent Zoroastrian temple artifacts using qualitative research and an interpretive-historical approach. Data collection was done through library studies and historical documents. Analyzing the structure of Zoroastrian temples is crucial because they are considered one of the most sacred architectural works in the country. The creation of chahartaqis was based on religious beliefs and meeting the needs of the people in the Sasanian era, which resulted in spaces adjacent to temples with religious functions, as well as service spaces such as clinics and schools, defining the utilization of spatial areas. The study examines the influence of Zoroastrian religious sanctities on the placement of fire temples, spaces, and architectural elements. The research results indicate that fire temples emerged in highlands, mountains, plains and their evolutionary trend in the Sasanian period culminated in the form of chahartaqis, using local materials such as plaster, rubble stone, and similar materials.

Keywords: Ancheint architecture, Temples, Zoroastrians, Fire temple, Sasanian

1 Bachelor's graduate of Architectural engineering from Islamic Azad University, Tehran West Branch.
o.pourmirzaei@gmail.com

2 Bachelor's degree student of Architectural engineering from Islamic Azad University, Tehran West Branch.

3 Bachelor's degree student of Architectural engineering from Islamic Azad University, Tehran West Branch.

4 Bachelor's degree student of Architectural engineering from Islamic Azad University, Tehran West Branch.